

A könyv nagy részében azt kapjuk, amit várunk: a modern szociálpolitika kialakulásának, intézményeinek, klasszikus tipológiájának bemutatását. A különböző elméletek és kritikák ismertetése is pontos. Tehát összességében alapos, részletes intézmény- és eszmetörténeti összefoglalóval van dolgunk.

Tomka Béla beilleszt könyvecskéjébe egy olyan fejezetet is, melynek nyoma sincs Csaba és Tóth bevezetőjében. Itt azt vizsgálja, válságba kerültek-e, leépülőfélben vannak-e Európában a jóléti államok az ezredforduló után (arra a megállapításra jut, hogy lényegében nem). Ha a legkeményebb támadást, Margaret Thatcher harcos jólétiállam-ellenes retorikáját összevetjük azzal, milyen keveset változott a brit állam szociális szerepvállalása az ő miniszterelnöksége idején, akkor az elmúlt húsz évét inkább a jóléti állam konszolidálásaként, mintsem leépítéseként érdemes interpretálni. Ugyancsak igazza lehet Tomkának abban, hogy az előregedésre sem a jóléti állam leépítése a válasz, és az államok globális gazdasági versenye sem vezet törvényszerűen a szociális rendszerek felszámolásához.

Tomka Béla persze társadalomtörténész, míg Csaba és Tóth közgazdász-szociológus. Tomka leíróbb, történetibb, hivatkozásai között alig van egy-két „kemény” közgazdaságtani mű; Csabáék inkább a jóléti állammal kapcsolatos legfontosabb közgazdaságtani, politikaelméleti fogalmakkal, összefüggésekkel foglalkoztak. Még egy apró különbség, hogy Tomka nagyon komolyan veszi, amikor a címben azt ígéri, hogy csak az európai országokkal foglalkozik; Csaba és Tóth viszont nem hagyta ki az USA-t és Ausztráliát sem az OECD adatsoraiból.

Egy jól szerkesztett, informatív ismeretterjesztő kötetten nehéz a recenzensnek fogást találnia, mert az aligha érdekl az olvasót, hogy a 71. oldal második bekezdésével szemben felmerül a post hoc ergo propter hoc tévkövetkeztetés gyanúja.

Álljon itt mégis egy kritikai megjegyzés. A szerző a könyv végére biggyeszt egy igen problematikus fejezetet is, mely a magyar jóléti állam alakulását igyekszik bemutatni a rendszerváltás-

tól gyakorlatilag máig. Bár nyúlfarknyi eseménytörténeti összefoglalója megállja a helyét, szerintem elfogadhatatlan műfaji hibát követ el, amikor nem állja meg, hogy ne fogalmazzon meg a könyvben egy kellően alátámasztatlan hipotézist. Ez arról szól, miért jelennek meg rendszeresen a liberális indíttatású, a szociális ellátórendszer rászorultságalapú átalakítását szorgalmazó szándékok Magyarországon. A recenzens messzemenően nem ért egyet Tomkának a kérdés jelentős közgazdaságtani irodalmát figyelmen kívül hagyó válaszával, mely szerint mindenről a társadalmi tőke alacsony szintje tehet. Ha tippelni kellene, én inkább az államtól várt szolgáltatások terjedelme és az állami működést hatékonyabb irányba terelő mechanizmusok hiánya között feszülő, költségvetési válságokban testet öltő ellentétben keresném a magyarázatot. De maga a vitathatóság a lényeg, a műfaji kisiklás: az ismeretterjesztésnek a tudomány berkeiben már elfogadott tudást kell a nagyközönség számára elérhetővé tennie, Tomkának ez a társadalmi tőkével (*social capital*) kapcsolatos elmélete pedig még messze nincs a szakmai megkérdőjelezhetlenségnek azon a fokán, hogy helye lenne egy tudományos ismeretterjesztő jellegű könyvben.

A recenzens verdiktje: aki magyarul, gyorsan tájékozódni szeretne arról, mi is az a jóléti állam, Tomka Béla korrekt könyvecskéjéből kiválóan megteheti; aki a releváns társadalomtudományokba beágyazott esszét szeretne olvasni ugyanerről, s utána egy sor egyszerű cikk fordítását, az a tizévnnyi avulás dacára is inkább az Osiris tankönyvét forgassa; aki pedig a mai magyar szociálpolitika dilemmáiban akar álláspontot kialakítani, az nem ússza meg, hogy átrágja magát Ferge Zsuzsa, Szalai Júlia, Kornai János, Bokros Lajos, Augusztinovits Mária, Gál Róbert Iván és mások könyveincikkein, és maga mérlegelje a magyar állam kívánatos szociálpolitikájáról, nyugdíj-politikai, egészségügyi és oktatáspolitikai szerepéről folyó fontos és aktuális vitában megfogalmazódó érveket.

Alan Macfarlane Levelek Lilynek

A VILÁG MŰKÖDÉSÉRŐL

Ford. Komáromy Rudolf. Európa Könyvkiadó, Bp., 2009. 400 old., 2900 Ft

Alan Macfarlane az angolszász történeti antropológia egyik élő klasszikusa. Első könyve (*The Family Life of Ralph Josselin: A Seventeenth-Century Clergyman. An Essay in Historical Anthropology*. Cambridge University Press, Cambridge, 1970.) a magánélet forrásainak, az önéletrajz történeti felhasználásának teljesen újszerű, nagy sikerű alkalmazása volt. Ugyanabban az évben jelent meg egy másik könyve is (*Witchcraft in Tudor and Stuart England: A Regional and Comparative Study*. Routledge and Kegan Paul, London, 1970.), mely mérföldkőnek számít a kora újkori boszorkányüldözések történetével foglalkozó szakirodalomban – mivel a „boszorkányvadász szociológiájának” vizsgálatával elsőként kérdezett rá a boszorkányüldözés társadalmi, pszichológiai és kulturális okaira.

Macfarlane képzettségét tekintve antropológus, aki először Nepálban végzett kutatásait (*Resources and Population: A Study of the Gurungs of Nepal*. Cambridge University Press, Cambridge, 1976.) követően az angol történelmet is olyan szemmel vizsgálta, mintha egy távoli földrésről érkezve csodálkozna rá saját kultúrájának történeti különösségeire. Ezért tudta a boszorkányüldözés esetében hasznosítani a téma gazdag antropológiai irodalmát. Részt vett egy történészekből, demográfusokból, antropológusokból álló kutatócsoportban is, melynek jelentős szerepe volt a történeti kutatás megújításában, s eredményeit a *Reconstructing Historical Communities* (ed. Alan Macfarlane with Sarah Harrison and Charles Jardine. Cambridge University Press, Cambridge, 1977.) című tanulmánykötetben adta közre. Ezután egy érdekes, polemikus könyvben cáfolta az antropológusoknak-néprajzosoknak a történeti közösségekbe vetett hitét (*The Origins of English Individualism: The Family,*

Property and Social Transition. Blackwell, Oxford, 1978. magyarul: *Az angol individualizmus eredete*. Századvég, Bp., 1993.). A családtörténetről szól antropológiai nézőpontból *Marriage and Love in England: Modes of Reproduction 1300–1840* (Blackwell, Oxford, 1987.) c. könyve. Ugyanabban az évben jelent meg *The Culture of Capitalism* (Blackwell, Oxford, 1987.) c. könyve is. Emellett antropológusként is végzett további terep-kutatásokat Indiában (*The Nagas: Hill Peoples of Northeast India. Society, Culture and the Colonial Encounter*. Thames and Hudson, 1990.) és Japánban (*The Savage Wars of Peace: England, Japan and the Malthusian Trap*. Wiley-Blackwell, London, 1997.). Japánhoz visszatért legújabb könyvében is (*Japan through the Looking Glass. Profile*, London, 2007.). A modern világról alkotott összbenyomását két könyvben is összefoglalta: *The Riddle of the Modern World: Of Liberty, Wealth and Equality*. Macmillan, Basingstoke, 2000.; *The Making of the Modern World: Visions from the West and East*. Palgrave Macmillan, 2002.), de figyelme kiterjed látványosan apróbb témákra is: írt könyvet az üveg világtörténetéről (*The Glass Bathyscaphe: How Glass Changed The World*. Társ szerző: Gerry Martin. Profile, London, 2002.) és a teáról (*Green Gold: The Empire of Tea*. Társ szerző: Iris Macfarlane. Ebury Press, 2003.) is. Munkásságáról jól tájékoztat honlapja: www.alanmacfarlane.com.

Mindez nem érdektelen a most magyarra fordított, először 2005-ben megjelentetett könyv megítéléséhez, mely élete legnagyobb könyvsikere lett. Alan Macfarlane, aki jó néhány éve izgalmas életmű-mélyinterjúk sorozatát készítette tudós kollégáival (melyekből többtucatnyit közzétett honlapján, valamint a YouTube-on), nyilván sokszor feltett hasonló kérdéseket saját magának is. Elhatározta, hogy könyvbe – pontosabban 30 levélbe – foglalja mindazokat az életbölcseéseket, amelyeket történelmi-antropológusi munkásságára támaszkodva örökül kívánna hagyni szeretett tízéves unokájának, Lilynek – hogy majd később, 17–18 évesen tanulmányozhassa őket. „Hiszen nem leszek itt az örökkévalóságig”

– mondja Macfarlane. Az első sorától az utolsóig megható szeretettel és felelősséggel eltöltött könyv lett az eredmény, melyben egy társadalomtudós végiggondolja mindazt, amit fontosnak tart elmondani a világról, az emberekről. Montaigne vagy La Rochefoucauld bölcsessége juthat az olvasó eszébe.

A könyv annak magyarázatával kezdődik, miért is írja ezeket a leveleket. Antropológusi szemlélettel utal rá, hogy egy földönkívüli miért tekintené furcsának, nehezen kiismerhetőnek, ellentmondásosnak az emberek viselkedését, azaz miért van nagyon is nagy szükség magyarázatra ott is, ahol azt hinnénk, minden magától értetődő. Végiggondolja, kinek is magyaráz: leírja az érdekes beszédhelyzetet. Lily unokája nem vérrokona: felesége korábbi házasságából született lányának lánya – tehát kapcsolata vele nem adott, hanem egy intenzív, személyes, érzelmi kötődés. Mindez jó kiindulópont ahhoz, hogy – ismét antropológusi nézőpontból – az életkor, a nem, a rokonság oldaláról közelítse meg a tágabb világ kérdésköreit.

A könyv tematikája (szerelem és barátság, erőszak és félelem, hit és tudás, hatalom és rend, önmagunk és mások, élet és halál, test és elme) felér egy rendszerzett filozófiai összefoglalás vázlatával, mely magába építi a pszichológia, a szociológia, az antropológia és a politikatudomány kérdéseit. Macfarlane életművét szemügyre véve olvasás nélkül is elhihető, hogy e kérdésekre érvényes, fontos, a szaktudomány által is megfontolandó válaszokat ad. Könyvét egyedivé igazán izgalmassá azonban az teszi, hogy képes mindezt egy tizenéves gyerek számára érthetően, élvezetesen, és egyúttal személyes-irodalmi hangvétellel közölni. Próbálja megmagyarázni, miért van annyi nehézség, baj a családokban, hogy „a szerelem a szabadság ígéretét hordozza, az élet mélyebb értelmét, talán az elvesztett paradicsomi ártatlanság visszاسzerzését is” (63. old.), és hogy milyen jelentős dolog az egyenrangúságra épülő barátság.

E témákkal történészként, tudósként is foglalkozott Macfarlane, a házasság és a szerelem kérdéseiről történelmi-antropológiai elemzést készített, nap-

lókat elemzett. Igazi érdeklődési területére azonban akkor jut el, amikor az erőszak és a félelem problémájával szembesül. Szükséges-e az erőszak? – teszi fel a kérdést, és a válaszban Lily hallhat Darwinról, az állatok egymás közötti, az ember és az állatok közötti, a családon, a közösségeken belüli és az állami erőszakról, a háborúról. Amikor az kerül sorra, hogy megértjük, miért vádaskodnak egymás ellen az emberek, mi a rosszakarat, miért hisznek a boszorkányokban, Macfarlane elérkezik ahhoz a témához, amelynek újszerű megközelítése az 1970-es években világhíressé tette. Erről szóló, már említett munkája jól szemléltetheti, mi minden van a Lilynek adott tízoldalas összefoglalók mögött.

„A boszorkányság zárt világ. Alapfeltevései belülről kétségbevonhatatlanok. Régen szinte mindenki hitt a boszorkányok varázsserejében. Ha mégis akadt kételkedő, akkor vagy boszorkánysággal vádolták, vagy úgy gondolták, hogy boszorkány kerítette hatalmába. Nagyon hasonló ez sok más zárt rendszerhez, amelyről már valószínűleg hallottál, például a kommunizmushoz. Jórészt magyarázatot ad a világ szenvedéseire. Minden újabb esemény tovább fokozza az erejét. Igen vonzó az olyan emberek szemében, akik kinkeseresven tengődnek.” (116. old.) Az efféle – Macfarlane tanárainak, a brit társadalom-antropológia klasszikusának, Edward Evans-Pritchardnak a nézeteit visszhangzó – összefoglalások után két-három oldalban elmondja azt, amivel az angol kora újkori boszorkányüldözések történeti vizsgálatát forradalmasította. Bemutatja, hogyan kerülnek a történelmi közösségek leszakadó, segítségre szoruló tagjai (özvegyek, kéregető öregasszonyok, szegényebb szomszédok) olyan helyzetbe, hogy a módosabbak ne csak felmondják az őket korábban megtartó szolidaritás normáit, hanem egyúttal bűnbakká is kiáltják ki őket. Ha valaki tiltakozni, átkozódni mer a megtagadott segítség miatt, akkor a titkos, mágikus bosszú szándékával is gyanúsítható, és mindenféle bekövetkezett „rontás” a számlájára írható. „Varázstalanított” lett-e a világ? – teszi fel Macfarlane a kérdést Max Weberre utalva, és bemutatja, hogy szerte a

világon, nemcsak Nepálban, Afrikában, de Európában és Amerikában is tovább él, sőt a *New Age* vagy Harry Potter jegyében új erőre kap a mágikus világkép. De a kulturális-vallási okoknál még fontosabbak a társadalmi-pszichológiai tényezők: „A hajdani nagy boszorkányüldözések hátterében rejlő indulatok és félelmek mindmáig velünk maradtak. Napjainkban is bocsátkozunk efféle »boszorkányvadászatba«, jóllehet alanyai most kommunista- vagy terrorista-gyanús elemek. Így hártjuk el a felelősséget. Kevésbé furdal a lelkiismeretünk, ha úgy fordulunk el az éhezőkől és reményvesztettektől, hogy közben őket hibáztatjuk saját helyzetükért, tengődjenek akár saját lakóhelyünk utcáin, akár a fejlődő világban.” (121–122. old.) A terroristák elleni harcot bemutatva (ne feledjük: Bush korszakában született a könyv), felteszi a kérdést: „Véget érhet-e valaha a gonosz elleni küzdelem?”, és egy korábbi amerikai elnök, Franklin D. Roosevelttel szavaival válaszol: „Az egyetlen, amitől félnünk kell, maga a félelem.” (134. old.)

A gondolatmenet további magaslatokra vezet: Lilyt: Kicsoda Isten? Irányíthatjuk-e a szellemi világot? Jó-e a tudás, vagy veszélyes, kártékony is? Rombolhatja-e az oktatás a tudást? Mi a demokrácia, működik-e, van-e haszna a bürokráciának, igazságos-e az igazságszolgáltatás? Mi az egyenlőtlenség, miért kell az embereknek annyit dolgozniuk? S miért vagyunk betegek, miért halunk meg? Legyenek-e gyerekeink, mi a szexualitás, milyen értékek foglalják el a gondolkodásunkat? Mi végre vagyunk itt a Földön? Az élet kis és nagy kérdései – megindító személyességgel, imponáló bölcsességgel és a háttérben mindazokkal a könyvekkel, amelyekben Macfarlane ugyanezeket a problémákat a tudomány nyelvén és fogalomkészletével tárgyalta.

Befejezőként két mondatot a fordításról. Minthogy nagyon szerettem az angol eredetit, árgus szemekkel olvastam, sikerült-e a látszólag egyszerű, mesészerű levelekben a mögöttük rejlő bonyolultabb szakmai terminológiát eltalálni. Nem találtam hibát – sikerült; gratulálok Komáromy Rudolfnak.

KLANICZAY GÁBOR

Georges Banu: A felügyelt színpad

Ford. Koros Fekete Sándor. Koinónia, Kolozsvár, 2007. 184 old., 1850 Ft/ Lei 15,26

Georges Banu az Université Paris III (Sorbonne Nouvelle) tanára, színikritikus, az „irodalmi kritika” neves képviselője (vö. Jákfalvi Magdolna: Színházelmélet és a critique littéraire. *Színház*, 2008. 10. szám, 60–62. old.). Magyar fordításban immár két kötet jelent meg a kolozsvári Koinónia Kiadó gondozásában. Egyik sem tanulmánykötet: míg a *Színházunk, a Cseresznyés kert* alcíme szerint „egy néző feljegyzései” a *Cseresznyés kert* előadásairól, *A felügyelt színpad* műfaját „inkább esszéként” jelöli meg a szerző (9. old.).

Az írások önéletrajzi jellege folytán Georges Banu saját szövegeinek hőse. *A felügyelt színpad* a megszerkesztettség és a teljesen szabad forma között egyensúlyoz. Tagolása igazán szigorú, mondhatni tradicionális: a szent és profán felügyelet kérdésével foglalkozó bevezető rész és az ellenőrzés mindenütt jelenvalóságáról Deleuze nyomán gondolkodó befejező rész között három markáns tematikus egység kap helyet. Az első (*Min-ták*) a felügyelet különböző típusainak szentel egy-egy fejezetet; a második (*Művek*) e típusokra sorakoztat fel irodalmi és színházi példákat; a harmadik (*Gyakorlati eljárások*) pedig a felügyelet berendezéseiről ír – egyaránt ide értve a cenzúrát és a színpadon elhelyezett kamerákat, tükröket. A meglehetősen rövid fejezetek mindegyike egy-egy esszé, amelyben a színházi/színpadi szövegekről, rendezésekről alkotott kritikai vélemény, nézői impresszió keveredik a szerző személyesen megélt vagy családi anekdotáival.

A szövegekben megfogalmazódó célok, műfajok és pozíciók nem választhatók el azoktól az önreflexív eszmefuttatásoktól, amelyekben Banu saját köztes gyakorlatát személyes határhelyzetével kapcsolja össze, azzal, hogy emigráns és kritikus: „Mi egyéb volnék én, mint egy kiforratlan

író, és egy félig-meddig teoretikus? A kettő közötti hasadékban leledzem – és szövegeim ennek a kényelmetlen helyzetnek a jeleit viselik magukon. E kettős csalódásból kifolyólag folytatom tovább az írást. Erre vállalkoztam: úgy írni, hogy közben ne álljak sem egyik, sem a másik oldalra, hogy mindig a gázló közepén járjak, az életrajzság és az elméletiség között feszülve. Olyan néző vagyok, aki folyton a színpadon tartja szemét, hogy felismerje a személyes események lehetőségeit, amelyek során a művészet tapasztalattá alakul át. Ez annyit jelent, hogy az ember nem egyszerűen önmagából kiindulva ír, hanem abból az önmagából kiindulva, akit a színpad erői megtermékenyítettek.” (12. old.)

Miben különbözik a nézőétől a színházkritikus köztes, bizonytalan helyzete? Banu szerint a néző „éjjeliőr”, a kritikus pedig „figyelő”. A nézői figyelem az ügyelős kifejezetten pozitív, szinte gondoskodó aktusát idézi meg; a kritikus figyelme viszont a felügyelő *voyeur*-pozíciójával, perverz helyzetével él (vissza), amennyiben a rendezést akarja leleplezni, és elhajlásokat keres. Így a színpadon megnyilvánuló felügyelet a nézőtérrel megkettőződik, gyanús élvezetet kelt, valamiféle ferde nézésre buzdít, hozzáad a színpadi teatralitáshoz. Ezt a felügyeletet Banu profán felügyeletnek tekinti, olyannak, amelyben a résztvevők között „világi”, hatalmi viszony van. A kötet ebből a – foucault-i és deleuze-i ihletésű – hatalom- és ellenőrzés-elképzelésből indul ki, és a befejezésben ide is jut vissza. A színházi felügyelet azonban nem azonos magával a profán felügyelettel, annak képe csupán, „a kezdetleges felügyelet” (24. old.). A nézők ebben a helyzetben jól értesült tekintetüknek köszönhetően felforgató erejű többlethatalomra tesznek szert, ami a (társadalmi) ellenállás forrása lehet, ha láthatóvá teszi azokat a felügyeleti rendszereket, amelyek a színházon kívül is működnek.

A nézői és a kritikai felügyelet ezen megkülönböztetése igazán a kötet elején fontos, a továbbiakban problémamentesen összekeveredik, például az olyan kifejezésekben, mint a „nézőszakértő” vagy a „felügyelő néző”.

A tét e kezdetleges felügyelet működésének értelmezése lenne, pontot-